

MİRZA MUSTAFA EFENDİ

1711) Üsküdar arpalığı kendisine ikinci defa verildi.

Mirza Mustafa Efendi, 8 Zilhicce 1126'da (15 Aralık 1714) İmâm-ı Şehriyârî Mahmud Efendi'nin yerine şeyhülislâm tayin edildi. İlmiye mesleğinin temelini oluşturan mülâzemet sisteminin düzene konulmasıyla ilgili kendisine hitaben çıkarılan ferman üzerine bu konuda bazı yeni düzenlemeler yaptı (Râşid, IV, 49-52). Ancak şeyhülislâmlığı uzun sürmedi; Rumeli Kazaskeri Damadzâde Ahmed ve Anadolu Kazaskeri Hamidzâde Abdullah efendiler aleyhine verilen mazamem bir arzuhal yüzünden her iki kazakerin de azlını emreden III. Ahmed, bunun şeyhülislâmın adamları tarafından kaleme alındığını öğrenince onu da görevden aldı (24 Cemâziyelâhir 1127/27 Haziran 1715). 1127 Receb ayı ortalarında (Temmuz 1715 ortaları) gönderdiği bir hükümlerle de Trabzon'da mecburi ikametini emretti. Geçimi için 23 Safer 1128'de (17 Şubat 1716) önce Üsküdar ve Mudanya, ardından başka yerler ilâvesiyle dokuz kaza birden kendisine arpalık olarak verildi. Bir süre Trabzon'da oturan Mirza Mustafa Efendi'nin Şeval 1128'de (Eylül 1716) Bolu'ya gelmesine müsaade edildi. Daha sonra affedilerek İstanbul'a döndü. II. Mustafa'nın kendisine temlik etmiş olduğu Emirgân'daki Mîrgûnoğlu yalısında (Sâlim, s. 30) ömrünün kalan kısmını geçirdi. 3 Safer 1135'te (13 Kasım 1722) vefat ettiğinde yaşı doksanı geçmişti. Fâtih Camii'nde namazı kılındıktan sonra yalısı yakınındaki Kalenderhâne'de yaptırdığı mektebin yakınına defnedildi. Kâmî Mehmed Efendi ölümü üzerine yazdığı şiirin sonunda, "Mesken-i Mirzâ Efendi ola firdevs-i naîm" mısraını tarih düşürmüştür.

Şeyhülislâmın verdiği fetvaların cevap ve imza kısımlarını bizzat kendilerinin yazmaları teamül olduğu halde yaşlılığı ve rahatsızlığı sebebiyle ilk defa Mirza Efendi'nin fetvalarında imza yerine şahsî mührünü kullanmasına izin verilmiştir. Kaynaklarda meânî, kelâm, tefsir ve hadiste söz sahibi bir âlim olduğu, bazı Kur'an âyetlerinin tefsirine dair mütalaaları, kıyamet alâmetleri (eşrât-ı sâat) üzerine risâlesi, okuduğu kitaplarla ilgili hâşiyeleri (meselâ bk. *Hâşiye 'alâ şerhi'r-Risâleti'l-Hüseyniyye fi'l-âdâb*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2872) bulunduğu belirtilir (Şeyhî, II, 537). Oğlu tezkire sahibi Kazasker Mirzazâde Sâlim Efendi olup aileden daha sonra başka âlimler de yetişmiştir. Ailenin diğer bir ülemâ ailesi olan Mirzazâdeler'le ilgisi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 111, s. 43; Silâhdar, *Târih*, II, 569; Şeyhî, *Vekâyiu'l-fuzalâ*, II, 533-537; Râşid, *Târih*, II, 69, 155; IV, 49-52, 76; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 30; Tayyazâde Atâ Bey, *Târîh-i Atâ*, İstanbul, ts., II, 182-184; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 503-504 (fetva örneğinde imza yerine mühür kullanmıştır); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 462-464; a.mlf., *İlmiyye Teşkilâtı*, s. 51, 204; Danişmend, *Kronoloji*², V, 136; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 113-114.

MEHMET İPŞİRLİ

MİRZA TAKİ HAN

(میرزا تقی خان)

Emîr-i Kebîr
Muhammed Takî Han Ferâhânî
(ö. 1268/1852)

İranlı ıslahatçı devlet adamı.

1222 (1807) yılında İrâk-ı Acem'de Ferâhân yakınlarındaki Hezâve'de doğdu. Emîr-i Kebîr, Atabeg ve Emîr-i Nizâm unvanlarıyla anılır. Hayatının ilk dönemi hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Bir aşçı olan babası Kerbelâyî Muhammed Kurban, Ferâhân'da Kâim-i Makâm Mirza Büzürg'ün hizmetinde bulunduğundan ailesi onunla birlikte önce Tahran'a, ardından Tebriz'e yerleşti. Mirza Büzürg babasının yardımcısı olarak çalışan Mirza Takî'nin zekâ ve kabiliyetini farkedince oğullarıyla birlikte ders almasını ve iyi bir eğitim görmesini sağladı. Mirza Takî öğrenimini tamamladıktan sonra Mirza Büzürg tarafından kâtiplik görevine getirildi. Bu sırada dönemin siyasi şahsiyetlerini yakından tanıma fırsatı buldu. Mirza Büzürg 1237'de (1822) ölünce yerine geçen oğlu Ebû'l-Kâsım zamanında önce Azerbaycan ordusunda askerî kâtip (leşkernüvîsi), ardından 1251'de (1835) Azerbaycan ordusunun malî işlerinden sorumlu bulunan müstevfi-i nizâmı olarak tayin edildi. Ordudaki bu görevi ona sadrazamlığı sırasında yapacağı malî reformlar için tecrübeye kazandırdı.

Mirza Takî bu dönemde üç resmî seyahat yaptı. İlkinde Rus elçisinin Tahran'da öldürülmesi münasebetiyle özür beyan etmek için 1829-1830 yıllarında Hüsrev Mirza başkanlığında bir heyetle Rusya'ya gitti. On ay süren bu gezi esnasında Tiflis, Moskova ve Saint Petersburg'da okulların yanı sıra bazı sanayi kuruluşlarını görme fırsatı buldu; izlenimleri ona İran'da yapacağı reformlar için geniş bir ufuk sağladı. 1253'te (1837) ikinci gezisinde Velihaht Nâsirüddin Mirza ile birlikte Eri-

van'a gitti. Orada Rus Çarı I. Nicholas'la görüştü. Üçüncü gezisini, 1843-1847 yılları arasında "müşirüdevle" unvanıyla başkanı olduğu bir heyetle birlikte Osmanlı-İran sınır ihtilâflarını görüşmek üzere Erzurum'a yaptı. Osmanlı, Rus ve İngiliz temsilcileriyle sürdürülen görüşmeler sonunda İran-Osmanlı sınırını tesbit eden 16 Cemâziyelâhir 1263 (1 Haziran 1847) tarihli Erzurum Antlaşması imzalandı. Mirza Takî, Türkiye'de görevli bulunduğu zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği Tanzimat ıslahatının sonuçlarını görme fırsatı buldu. İran'a dönünce vezîr-i nizâm ve on beş yaşındaki Velihaht Şehzade Nâsirüddin'e lalabaşı olarak tayin edilen Mirza Takî, 1264 (1848) yılında Muhammed Şah'ın vefatı üzerine velihaht tarafından emîr-i nizâmîliğe (başkumandanlık) getirildi ve tahta çıkma töreni için gereken hazırlıkları yapma göreviyle Tahran'a gönderildi. Nâsirüddin Mirza tahta çıktıktan sonra onu sadrazam (şahs-ı evvel-i İran) tayin etti ve kendisine "emîr-i kebîr" ve "atabeg-i a'zam" unvanlarını verdi (Zilkade 1264 / Ekim 1848); ayrıca kız kardeşiyle evlendirdi.

İran'da sadâret makamına ulaştıktan sonra siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok problemle karşılaşan Mirza Takî Han bunları çözüme kavuşturmak ve ülkeyi daha iyi bir seviyeye ulaştırmak için bir dizi ıslah hareketi başlattı. Buna zemin hazırlamak amacıyla kötü gidışten sorumlu tuttuğu birçok eski vali ve yöneticiyi görevden aldı. Mirza Âkâ Han Nürî başta olmak üzere pek çok kişi onun sadârete getirilmesinden hoşlanmadı ve makamından uzaklaştırılması için entrikalara başladı. Tahran'da toplanan Azerbaycanlı askerler Mirza Takî'nin görevden alınıp idam edilmesini istedilerse de bu girişim sonuçsuz kaldı (1849). Bâbîliğin kurucusu Seyyid Ali Muhammed Bâb'ın çıkardığı isyan da bastırıldı ve kendisi Tebriz'de idam edildi (1266/1850). Bunları diğer bazı isyan hareketleri izledi. Meşhed'

Mirza Takî Han

de baş kaldıran Hasan Han Sâlâr'la yapılan görüşmelerden bir netice alınamayınca üzerine kuvvet yollanarak isyan bastırıldı (1266/1850). Ayrıca Mâzenderan'da Molla Hüseyin Büşrûyî ve Molla Muhammed Bârfürûşî, Zencan'da Molla Muhammed Zencânî ve Neyriz'de Seyyid Yahyâ Dârâbî'nin isyanları da bastırılarak liderleri idam edildi. Mirza Takî bu şekilde bütün eyaletlerde dirlik ve düzeni sağlayıp yeni ıslah hareketleri için bir zemin oluşturmaya çalıştı.

Mirza Takî Han ülkede hemen ıslahatlara başladı. İlk olarak gelirleri arttıran ve harcamaları buna göre ayarlayan dengeli bir bütçe programını yürürlüğe koydu; endüstri ve tarımı özendirilen çeşitli kararlarla devlete yeni gelirler sağladı. Birçok kişiyi teknik eğitim almak ve öğrenim görmek üzere Rusya'ya gönderdi. Ülke genelinde imar faaliyetlerine girişti ve öncelikle Tahran'da bir çarşı ile (Bâzâr-ı Emîr) şehre su getiren bir kanal, Şiraz'da bir hisar, İsfahan'da ticarî merkez, Muhammedre'de kışla inşa ettirdi. Modern bir ordu kurmak ve askerinin eğitiminde Ruslar'la İngilizler'in etkisini azaltmak için İtalyan ve Avusturyalı subaylardan faydalandı; silâh ve mühimmat ithalatını asgari seviyeye düşürmek amacıyla Tahran, Horasan ve Azerbaycan'da fabrikalar kurdu. Yaptığı en önemli hizmetlerden biri, ülkede Avrupa tarzında ilk öğretim kurumu olan Tahran Dârülfünunu'nu kurmasıdır (1268/1852). Modern anlamda *Rûznâme-i Veşkâyi'-i İttifâkiyye* adlı ilk resmî gazetenin 1267'de (1851) yayımını da sağladı.

Dürüst bir devlet adamı olarak bilinen Mirza Takî Han, Kaçar hânedanına intisap ettikten sonra hızlı bir şekilde yükselmesiyle diğer devlet adamlarından birçoğunun kinini üzerine çekmiş, bilhassa malî alanda yaptığı reformlarla ciddi düşmanlar kazanmıştı. Sonuçta reformları daha

birinci yılını doldurmadan aleyhindeki propagandalar yoğunlaştı, çok yoğun ve verimli geçen sadâret görevine 20 Muharrem 1268'de (15 Kasım 1851) Nâsirüddin Şah tarafından son verildi. Yaklaşık iki ay sonra gönderildiği Kâşân'a bağlı Fin kasabasında şahın emriyle öldürüldü (17 Rebiülevvel 1268 / 10 Ocak 1852).

BİBLİYOGRAFYA :

P. Sykes, *A History of Persia*, London 1930, II, 339-340; Ekber Hâşimî Rafsencânî, *Emîr-i Kebîr yâ Kahramân-ı Mübâreze bâ İstî'mâr*, Tahran 1346 hş.; Hafez Farman Farmayan, "The Forces of Modernization in Nineteenth Century Iran", *Beginnings of Modernization in the Middle East* (ed. W. R. Polk - R. L. Chambers), Chicago 1968, s. 126-128, 146; Hamid Algar, *Religion and State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Berkeley-Los Angeles 1969, s. 135-136, 310; a.m.f., "Amîr(-e)Kabîr", *Eİr*, I, 959-963; Abbas İkbâl-i Aştîyânî, *Mîrzâ Takî Hân Emîr-i Kebîr*, Tahran 1355 hş.; Fîrîdûn Âdemiyet, *Emîr-i Kebîr ve İrân*, Tahran 1362 hş.; G. Nashat, *The Origins of Modern Reform in Iran: 1870-1880*, Urbana-Chicago-London 1982, s. 16-21, 56, 127, 141; A. K. S. Lambton, *Qajar Persia*, London 1987, s. 18-19, 23, 205; Mohammad Reza Nasiri, *Nâsireddîn Şah Zamanında Osmanlı-İrân Münasebetleri: 1848-1896*, Tokyo 1991, s. 6-7; Abdullah Müstevfî, *Şerh-i Zindegâni-yi Men*, Tahran 1371 hş., I, 65-66, 70, 74-75, 76; Mehdi Bâmdâd, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İrân der Kam-i 12 ve 13 ve 14 Hicrî*, Tahran 1371 hş., I, 209-221; Hüseyin Mekki, *Zindegâni-yi Mîrzâ Takî Hân Emîr-i Kebîr*, [baskı yeri yok] 1373 hş. (Çâphâne-i Peyâm); J. H. Lorentz, "Iran's Great Reformer of the Nineteenth Century: An Analysis of Amir Kabir's Reforms", *Jr.S*, IV/2-3 (1971), s. 85-103; R. Curzon, "Mîrzâ Takî Hân Emîr-i Kebîr ez Çeşm-i Yek İngilîsî", *Âyende*, IX/6, Tahran 1983, s. 448-457; Abbas Amanat, "The Downfall of Mirza Taqi Khan Amir Kabir and the Problem of Ministerial Authority in Qajar Iran", *IJMES*, XXIII/4 (1991), s. 577-599; Muhammed Ali Ekberî, "Mîrzâ Takî Hân Emîr-i Kebîr der Terâzu-yi Tenkîd", *Târîh-i Mu'âşır-ı İrân*, VII, Tahran 1374 hş., s. 74-100; R. Levy, "Mirza Takî Han", *IA*, VIII, 362; Abdul-Hadi Hairî, "Amîr Kabîr", *Eİ² Suppl.* (İng.), s. 70-71; Ali Ekber Velâyetî, "Emîr Kebîr", *DMBİ*, X, 263-272.

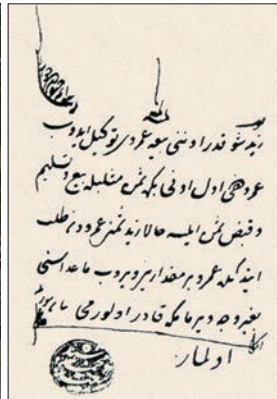
 RIZA KURTULUŞ

MİRZAZÂDE MEHMED SAİD EFENDİ (ö. 1188/1775)

Osmanlı şeyhülislâmı.

1122'de (1710) doğdu. Şeyhülislâm Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Bazı kaynaklarda yanlışlıkla Batumlu Mirza Mustafa Efendi'nin oğlu olarak gösterilir (Danişmend, V, 143). 1133'te (1721) ailesinin nüfuzu sayesinde müderrislik ruusu aldı. Babası şeyhülislâm olunca (1143/1730) hâmise-i Süleymâniyye müderrisliğine yükseldi. Babasının yaklaşık sekiz ay sonra görevden çekilmesinin ardından beş yıl kadar bu rütbede bekledi. Daha sonra kadılığa geçti ve 1145'te (1732-33) İzmir kadısı, 1156'da (1743) bilâd-ı erbaadan Bursa kadısı oldu. Aynı yıl içinde Mekte kadılığı pâyesini aldı, 1161'de (1748) İstanbul kadılığına getirildi. Şaban 1171'de (Nisan 1758) Anadolu kazaskerliğine, Şevval 1173'te (Haziran 1760) ve Rebiülâhîr 1177'de (Ekim 1763) iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. Ayrıca 1175 Muharrem'inin başlarında (Ağustos 1761) nakîbüleşraflık görevini de üstlenmişti. Zilhicce 1178'de (Haziran 1765) bu vazifeden alındıysa da 1181 yılı Cemâziyelevvel sonlarında (Ekim 1767) ikinci defa nakîbüleşraflığa getirildi. Gerek nakîbüleşraflığı gerekse kazaskerliği döneminde seyyidlerin meseleleriyle ilgilendi, bilhassa sahte seyyidlerle uğraşarak sayılarını tesbite çalıştı. Kazasker olduğu sırada Eğin kökenli bazı İstanbul sarrafının Eğin nakîbüleşraf nâibini öldürmesi davası kazasker mahkemesine intikal edince konuyu araştırıp şeyhülislâmın fetvasını da arak suçluların cezalandırılmasını sağladı (Şem'dânîzâde, II/A, s. 68).

6 Zilkade 1183'te (3 Mart 1770) Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi vefat edince onun yerine şeyhülislâmlığa tayin edildi. O sırada hasta olduğundan "ferve-i beyzâ" denilen şeyhülislâmlık kürkü kapıcılar kethüdâsıyla evine gönderildi (a.g.e., II/B, s. 25). Görevi sırasında ilmiye mesleğinin düzen ve itibarının korunmasına dikkat etti. Hatta Mora'da büyük yararlılık gösterip 1500 askerle birlikte hizmet eden Yenişehirli Müderris Osman Efendi'nin derecesinin iki mertebe yükseltilmesi teklifine karşı çıktı; gazâda bulunan ulemâya verilecek terfiin belli olduğunu, buna göre hareket edilmesini gerektiğini söyledi. Ancak padişah Osman Efendi'ye hizmetine karşılık vezirlik rütbesini verdi. Mehmed Said Efendi'nin dört yıl sü-

Mirzazâde Mehmed Said Efendi'nin Üsküdar Sultantepe'deki çeşmesi ile bir fetvası (İlmiyye Sahnâmesi, s. 540)